

ЭКОЛОГИЯЛЫҚ МӘДЕНИЕТ ҚАЛЫПТАСТЫРУ – ҰЛТТЫҚ ТӘРБИЕМЕН САБАҚТАС

«Адамға ең бірінші білім емес, тәрбие берілуі керек, тәрбиесіз берілген білім – адамзаттың жауы, ол келешекте оның барлық өміріне апат әкеледі» [1], – деген ғұлама ғалым Әбу Насыр әл-Фарабидің көрегендік сөзі болашақ ұрпақтың экологиялық мәдениетін қалыптастыруда негізге алатын басты қағида.

Экологиялық мәдениет дегеніміз – қоғам мен табиғат арасындағы үйлесімділікті орнатудың әдіс-амалы. Академик Д.С. Лихачев Экологиялық мәдениет ұғымын ғылыми айналымға енгізді және оны маңызды этикалық-рухани құндылық ретінде қарастырды. Мәдениеттану ғылымында мәдениетке қатысты берілген көптеген анықтамаларды қарастырсақ: «Мәдениет – адамның өзін, қоғамды, әлеуметтік қатынастарды жасау процесі» ретінде түсіндіріледі [2, 14 б.].

Мәдениеттану сөздігінде мәдениетке мынадай анықтама беріледі: «Мәдениет – адамдардың әлеуметтік болмысты сақтау мен жаңарту жөніндегі қызметі және осы қызметтің жемістері мен нәтижелері» [3, 92 б.]. «Экологиялық мәдениет» түсінігінің мазмұны материалдық және рухани жақтарды қамтиды. Материалдық жаққа адамның еңбек ету үдерісіне қатысты бөлігі жатса, рухани жағына адамның табиғат құндылықтарын, оның сұлулығын, табиғат байлықтарына қамқорлықпен қарау жатады. Демек, мәдениетті қалыптастыру тәрбие берумен тікелей байланысты.

Бабаларымыз табиғатты қорғау мәселесін жалпыадамзаттық мүдде және құндылық ретінде түсіндіріп, оны сақтауда халықтық салт-дәстүр, ырым-тыйымдарды пайдаланып отырған. Ұлттық тәрбие арқылы ұлына қиянатшыл болма, қызына қылықты болуды жастайынан құлақтарына сіңірген халқымыз ұрпағының бойына этникалық мінезін қалыптастырған. Келешек ұрпаққа табиғат сырын ұғып, түсініп, онымен жақын қарым-қатынаста болуға тәрбиелеуге ерекше мән берген ата-бабаларымыз өмірлік тәжірибе қалыптастырған салт-дәстүрлерді елеп-екшеп, жақсысын ұрпағының бойына сіңіріп, жаманынан жирендіріп отырған. Ұрпағын «жаман болады», «ұят болады», «күнә болады» деген үш ауыз сөзбен текті қылып тәрбиелеген. Мәселен, күнделікті тұрмыста «обал – сауап», «ынсап – қанағат» қағидаларын берік ұстаған олар табиғаттың

бірде біріне қиянат жасамаған. Табиғатпен үйлесімді қарым-қатынас жасаудағы дәстүрдің озық үлгілерін кейінгі ұрпаққа мұра етіп қалдырған. Халық даналығынан туған «Орман – жер сәулеті, ел дәулеті», «Атаңнан мал қалғанша, тал қалсын», «Күте білсең, жер жомарт», т.б. аталы сөздер бала құлағына жастайынан сіңіп, ұлттық рухын қалыптастырған.

Ұрпақ бойында экологиялық мәдениетті қалыптастыру рухани құндылықтардың негізгі қайнар көздері – салт-дәстүр, әдет-ғұрып, адамгершілік арқылы жүзеге асады. Осы тәрбие жолында салт-дәстүр мен әдет-ғұрыптың негізі болатын отбасындағы тәрбие ерекше рөл атқарады. Халықтың рухани дамуының түп қазығы, тірегі – салт-сана мен тілдің негізгі құндылықтардың беріктігінен экологиялық мәдениет қалыптасатыны сөзсіз.

Қазақы тәрбиеде қолданылатын ырым сөздері алдын ала жамандықтан сақтандыруды, жақсылыққа қарай тәрбиелеуді көздейтін ұстаным. Ал тыйым сөздері – астарлы түрде айтылатын киелі сөздер. Десек те ырым-тыйым сөздердің ұрпақ тәрбиесінде алар орны ерекше. Қазақта «үйге қарай жүгірме», – деп жатады. Мағынасына орай бұл этикадан туындаған тәлімі терең сөз. Себебі, көбінесе жау шапқанда, суық хабар жеткізгенде хабаршы жай жүріске салмай, шауып келеді. Міне сондықтан, жай уақытта үйге қарай жүгіріп келу – елдің жүрегіне үрей салу болғандықтан, бабаларымыз «үйге қарай жүгірме» деген этикалық астарға бай сөздерді айтып отырған. Табиғатты көзінің қарасындай қорғай отырып баласына көкті жұлма, көк жұлсаң – көктей ораласың, қарғыс атады деп ырымдаған. Сондықтан жаңа шыққан көк шөпті жұлмайды, ағаш бүрлерін үзбейді, көк шыбықты сындырмайды. Өйткені, жас өнердің бәрі бақыттың бастамасы, барлық тірліктің қайнар көзі деп санасына сіңірген. Табиғаттың тылсым күшін түсіндіре отырып жапан даладағы жалғыз ағашты кестірмейді, зақым келтірмейді. Олай істесең сол ағаштай сопиып жалғыз қаласың, дүниеде жалғыздықтан өткен жамандық жоқ деп әрқашан табиғатты қорғауға тәрбиелеген.

Баласына бастау басына, бұлақтың қасына дәретке отырғызбаған. Барлық тірліктің атасы да, жан біткеннің анасы да сол бұлақ. Сондықтан бұлай істегенде оның киесі атады, қарғысы тиеді деген ұғым түйген. Тазаны арамдасаң – арың кірленеді, абыройың төгіледі деп ырымдайды. Суға түкірмейді, өйткені бұл суды қайта ішуге тура келеді. «Су ішкен құдығыңа түкірме» деген нақыл сөздер судың тазалығын сақтаудың

адам өмірі үшін қаншалықты қажет екендігін аңғартады. Ағын суды бұруға болмайды, ағынды суды беталды бөгемейді. Өзен суын төніп, етбетінен жатып су ішпейді. Суға кетесін, не су мақұлығы жұтады не асқазан ауруына, өңеш қабынуына жолығады деп жориды. «Судың да сұрауы бар», «Аққан су арнасымен ақсын», «Бидің жолы ақ, судың жолы сара» деген сөздерді айтып отырған.

Баланың бойындағы әдемілікке, әсемдікке сүйіспеншілігін оятып, табиғат сұлулығын сезіне білу қасиетін арттыруда айналадағы орман, өзен-көл, тау-тас, жайқалған жасыл желек, құстардың сайраған дауысы – осылардың бәрі балалардың ой-қиялын, әдемілікті көре білу қасиетін дамытады, талғамын қалыптастырады. Ықылым заманнан бері әдемі де сүйкімді құс – кептердің бейбітшілік жаршысы саналуы, әдемілік символы – аққу, ұлар, ал қарлығаш – бақыттың бастамасы, игіліктің иесі ретінде бағалануы баланың жан дүниесін байытады. Құстарды қорғауға байланысты ырым-тыйымдарды өте көп пайдаланған. Айталық, құстардың ұясын бұзуға болмайды, қарғаса, үй ішіне кесепаты тиеді. Торғайдың жұмыртқасын шақсаң, бетіңе шұбар түсуі мүмкін. Аққу киелі құс деп саналатындықтан, оны атуға, құс салуға болмайды. Қыран құстарды атса киесі тиеді, байғыз киелі құс болғандықтан, оны ұстап алуға болмайды. Кигіз үйдің шаңырағына қарлығаш ұя салса, балапандары ұшып кеткенше көшпейді. Қарлығаш адамға дос, сондықтан ұясын бұзғызбаған. Міне, осындай қамқорлықпен табиғатқа деген аялы алақан, жүрек жылылығын арнап, аса зор қамқорлық көрсете білгендігін байқаймыз. Әрбір мағыналы да мазмұнды ұғымдары табиғатқа қамқорлықпен қарап, табиғат байлықтарын ұқыпты пайдалануға бағытталған. В.А. Сухомлинскийдің: «Табиғаттың әдемілігі бала жанының тазалығын тәрбиелеу мен жан дүниесін дамытуда үлкен орын алады» [4, 46 б.], – деген сөзін тәрбиеде пайдалану қажеттілік болар.

Ырым-тыйым мен ауыз-әдебиет үлгілерін экологиялық мәдениет қалыптастыруда пайдаланудың маңызы мен мағынасы аса зор болмақ. В.Н. Скалон айтқан: «Гүлденген табиғат арман емес, бұл – шындық, бірақ оны сақтау көбіне бізге, біздің балаларымызды тәрбиелеу іскерлігімізге байланысты» – деген ұстаным ұрпақ тәрбиесімен айналысатын әрбір адамның бойынан табылуға тиіс.

Қысқасы, ырым-тыйым сөздерді жаман әдет, жағымсыз іс-әрекеттен бойды аулақ ұстауға тәр-

биелеп, табиғатты қорғауда пайдалана отырып адамгершілікке, сұлулықты сақтай білуге, мейірімділікке үйретеді.

Ұлтының ертеңгі болашағына алаңдаған аты аңызға айналған Бауыржан Момышұлының ұлттық тәрбиенің босаңсығанын байқағанда: «Жаудан да, даудан да қорықпаған қазақ едім, енді қорқынышым көбейіп жүр. Біріншісі, балаларын бесікке бөлемеген, бесігі жоқ елден қорқамын. Екінші, немересіне ертегі айтып беретін әженің азаюынан қорқамын. Үшінші, салт-дәстүрді сыйламайтын балалар өсіп келеді, содан қорқамын», – деген екен. Ендеше сол олқылықтың орнын толтыру үшін балаларға табиғат туралы қарапайым мағлұмат беріп, оның әдемілігін көріп, сезіне білуге үйрету арқылы ғана табиғат жанашыры болуға баули аламыз.

Ғұлама-педагог Л. Фейербах: «тәрбиенің мақсаты – бақыт, ал соған жету – қуаныш», – деп санаған [5]. Табиғат пен адамдар арасында қайшылықты шешуде ең бірінші қолға алатын ең басты мәселе адамдардың санасын тәрбиелеу және олардың бойында қоршаған әлемді қорғауға бағытталған ынтасын ояту. Бұл өте күрделі мәселе. Ал оны күнделікті отбасындағы тәрбиеде, білім беру мекемелерінде (мектеп алды даярлықта, мектепте, кәсіптік оқу орындары мен ЖОО-да), БАҚ арқылы қоғамды тәрбиелей отырып оларды жастайынан бастап табиғатқа, өмір сүріп отырған ортаға деген көзқарастарын өзгертіп, қамқоршы жанашыр болуға қалыптастыру керек. Ол үшін ең бірінші қазіргі заманға сай экологиялық идеология қажет. Сонда ғана, әрбір адамның миында,

қанында, көзқарасында қоршаған ортаны бүлдірмеу керектігі туралы негіз қалыптасады. Тәрбиеленуші сонда ғана туған өңір табиғатын қорғауға белсенділік көрсете алады.

Рухани жан дүниесін табиғат туралы білімдерін тереңдетіп, оның әдемілігін көрсете отырып адамгершілік қасиеттерін қалыптастыруда халықтық тағылымы мол мұраларын пайдалану арқылы қол жеткізуге болады. Ұрпақ бойында экологиялық мәдениет қалыптастыруда негізінен экологиялық білім мен тәрбие берудің бірқатар комплексті жұмыс жүргізуден тұрады. Олар – экологиялық ғылыми сананы қалыптастыру, экологиялық этиканы, экологиялық психологияны және экологиялық құқықтық сананы қалыптастыру болып табылады.

Экологиялық мәдениетті қалыптастыруға деген қажеттілік күннен-күнге маңызды болып келеді. Қазақтың дәстүрлі мәдениетіндегі табиғатты қорғауға бағытталған ырымдар мен нанымдар, салт-жораларды бүгінгі күні ұрпақ тәрбиесіне пайдалану аса қажет. Халықтың ғасырлар бойы жинақтап, іріктеп алған озық тәжірибесі мен ізгі қасиеттерін жас ұрпақтың бойына сіңіру, олардың қоршаған ортаға қарым-қатынасын, дүниетанымын, заман талабына өмірге деген көзқарасын қалыптастыру уақыт талабы. Ата-бабамыздың қандай қиын-қыстау болса да соған төтеп беріп, қанымен, жанымен қорғап бізге қалдырған жерімізді, табиғатымызды сақтау, болашақ ұрпаққа жеткізу парыз екендігін әрқайсысымыз жете түсінсек, бұның өзі үлкен жетістік деп айтуға болар еді.

Әдебиеттер

- 1 Кубесов А. Педагогические наследие аль-Фараби. – Алма-Ата, 1989.
- 2 Арнольдov A.И. Введение в культурологию. – М.: НАКиОЦ, 1993. – 349 с.
- 3 Сейдімбек А. Күнгір-күнгір күмбездар. – Алматы: Жалын, 1981. – 240 б.
- 4 Сухомлинский В. А. Сердце отдаю детям. – Киев: Рад. школа, 1972.
- 5 Сүлейменова О.Я. Қазақ және неміс халықтарының дәстүрлі мәдениеттегі сабақтас этнопедагогикалық идеялардың дамуы: автореферат. – Алматы, 2004.

References

- 1 Kubesov A. Pedagogicheskiye naslediye Al-Farabi. – Alma-Ata 1989.
- 2 Arnoldov A.I. Vvedeniye v culturalologiiu. – M.: NAKiOTs, 1993. -349 c.
- 3 Seydimbek Kungir-kungir kymbezdar. – Almaty: Zhalyln, 1981 – 240 b.
- 4 Sukhomlinsky VA. Serdse otdaiu detiyam. – Kyiev.: Rad. shkola. 1972.
- 5 Suleymenova O. Kazakh zhane nemis khalyktarynyyn dasturli madeniyettegi sabakhtas etnopedagogical ideyalardyn damyi. Autoreferat. – Almaty. 2004